

Kazimierz Michał Ujazdowski*

Francuski republikanizm, jego specyfika i trwałość

French Republicanism, its Specificity and Stability

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: republikanizm, Państwo Narodu, niepodzielność, laickość, uniwersalizm

Key words: republicanism, Nation State, indivisibility, secularism, universalism

Abstrakt: Republika francuska jest nadal Etat–Nation z tożsamością określoną przez dziedzictwo Rewolucji Francuskiej. Francja zachowuje unikatową interpretację suwerenności narodu z wykluczeniem reprezentacji wspólnot mniejszych. Francuskie laïcité zostało w ostatnim czasie wzmocnione jako skuteczny instrument powstrzymywania ekspansji radykalnego islamu. Francuski republikanizm strzeże niezmiennie zasady niepodzielności republiki jako podstawy ponadprzeciętnej roli scentralizowanego państwa. W ostatnich latach można odnotować rewitalizację siły państwa i wzmoczoną ochronę suwerenności. W imię zasady socjalnego charakteru republiki Francja zbudowała po II wojnie światowej „przeciążone” państwo dobrobytu i nie może poradzić sobie z jego redukcją i modernizacją. Dziś atrakcyjność Francji w skali globalnej wynika nie z tradycji republikańskiej, lecz z dorobku kulturowego Francji i jej wielowiekowego dziedzictwa historycznego, które przyciąga turystów z całego świata.

Abstract: The French Republic remains an État-nation with an identity defined by the legacy of the French Revolution. France maintains a unique interpretation of national sovereignty, excluding the representation of minority communities. French laïcité has recently been strengthened as an effective instrument for curbing the expansion of radical Islam. French republicanism steadfastly upholds the principle of the indivisibility of the

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3156-1842>; dr hab., profesor Uniwersytetu Łódzkiego. E-mail: kujazdowski@wpia.uni.lodz.pl.

republic as the basis for the above-average role of the centralized state. In recent years, there has been a revitalization of state power and increased protection of sovereignty. In the name of the principle of the social character of the republic, France built an "overburdened" welfare state after World War II and is unable to cope with its reduction and modernization. Today, France's global appeal stems not from its republican tradition, but from its cultural achievements and centuries-old historical heritage, which attract tourists from all over the world.

Wprowadzenie

Francuski republikanizm ma specyficzne właściwości, odmienne niż koncepcja republiki jako żywej obywatelskiej wspólnoty wokół wartości i praw¹. Republika Francuska to *État-nation*, państwo narodu z tożsamością określoną przez dziedzictwo Rewolucji Francuskiej. W artykule ukazuję specyfikę republiki francuskiej z oryginalną koncepcją suwerenności narodu i jej głównymi zasadami: niepodzielnością, laickością i socjalnym charakterem. Moim zasadniczym celem badawczym jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy francuski republikanizm zachował swą tożsamość, czy też uległ destrukcji pod wpływem procesów decentralizacji, integracji europejskiej i globalizacji? Francuzi wielokrotnie dawali wyraz przekonaniu o wyjątkowości Republiki Francuskiej w skali europejskiej i globalnej, stąd także konieczność udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy ma ona nadal uniwersalne znaczenie?

Republikanizm francuski zawiera idee, które wychodzą poza postulat demokratyzacji transmisji władzy od monarchy do narodu. F. Furet pisał, że porządek republikański utrwalił się dopiero w ósmej dekadzie XIX wieku, gdy Rewolucja Francuska „dopłynęła do portu” i została zinstytucjonalizowana². W tym momencie idee republikanizmu francuskiego zostały definitywnie wcielone w życie i określiły na trwałe francuski porządek państwowy³. W przypadku Francji fundamentem *État-nation* jest specyficzna koncepcja suwerenności narodu, która zakłada, że naród jest podmiotem władzy jako całość i tylko jako całość, bez zróżnicowania na wspólnoty mniejsze. Reprezentacja polityczna

¹ D. Pietrzyk-Reeves, B. Szlachta, *Republika*, [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, WAM 2004, s. 1081–1117.

² F. Furet, *Prawdziwy koniec rewolucji francuskiej*, Wydawnictwo Znak 1994, s. 10; zob. także: tegoż, *La Révolution: de Turgot à Jules Ferry (1770–1880)*, Hachette 1989.

³ M. Agulhon, *Histoire de France*, t. 5: *La République, 1880 à nos jours*, Hachette, 1990. Podobnie definiuje Republikę Guy Carcassonne w komentarzu do Konstytucji V Republiki; zob. też: G. Conac, F. Luchaire, X. Prétot (red.), *La Constitution de la République française. Analyses et commentaires*, Economica 2008, s. 130–133; Ch. Vimbert, *La tradition républicaine en droit public français*, LGDG 1992.

wyklucza możliwości ekspresji wspólnot mniejszych regionalnych, religijnych, etnicznych czy kulturowych. Można sądzić, że decyzja Rady Konstytucyjnej z maja 1991 roku, która odmówiła uznania ludu korsykańskiego za część składową narodu francuskiego najwyraźniej potwierdzała trwałość „konceptu prawnego ludu francuskiego” jako monolitu⁴. Naród tworzą obywatele równi w prawach politycznych i „wolni” od jakichkolwiek więzów partykularnych. Rewolucja Francuska otworzyła dostęp do obywatelstwa dla cudzoziemców, którzy zadeklarują wierność nowemu porządkowi, co oznacza, że Naród definiowano przede wszystkim w kategoriach politycznych, jako zbiorowość obywateli identyfikujących się z dziedzictwem 1789 roku⁵.

Suwerenność przyznana wyłącznie narodowi jako całości znajduje się w ścisłym związku z zasadą niepodzielności Republiki. Naród sprawujący władzę zwierzchnią w państwie był jednocześnie przez to państwo formowany jako nowa zintegrowana społeczność. Kluczowe znaczenie miał unitaryzm państwa i centralizm francuskiej administracji, który likwidował stare więzi lokalne i kulturową różnorodność. Wypada przypomnieć, że III Republika unicestwiła odradzające się regionalizmy prowansalski i bretoński. E. Anceau pisał, że republika nie zezwalała na nauczanie języków regionalnych w swoich szkołach ani na lokalne swobody, których domagały się ruchy społeczne⁶. Podobnie I. Hazony przypominał, że naród francuski od wieków bronił swej spójności za pomocą środków agresywnych, a niekiedy przerażających kampanii służących wykorzenieniu takich języków jak prowansalski, uznawanych za zagrożenie dla jedności narodowości francuskiej⁷. Osobne i wyjątkowe znaczenie ma zasada laickości, która wyklucza ekspresję religii w sferze publicznej i stała się podstawą całkowitego rozdziału państwa i kościoła. Podstawową instytucją republikańskiego porządku była obowiązkowa, bezpłatna i laicka szkoła powołana do życia na mocy reformy przeprowadzonej przez J. Ferry.

Trzeba zauważyć, że porządek republikański ukształtował się w okresie, gdy Francuzi stanowili zwarty naród kulturowy. W oczach zewnętrznych obserwatorów nie zachodziła różnica między narodem politycznym a kulturowym. Prawnik i polityk związany z Narodową Demokracją profesor Roman Rybarski zauważył, że nie odróżniano narodu jako obywateli państwa od narodu w tym znaczeniu, w jakim używa się go powszechnie. W książce *Naród, jednostka, klasa* pisał: „We Francji, gdy mamy przeciwstawienie Bloku Narodowego i Kartelu

⁴ B. Genevois, *Le contrôle de la constitutionnalité du statut de la collectivité territoriale de Corse*, RFDA 1991, s. 407.

⁵ H. Capitant, *Wstęp do prawa cywilnego*, Warszawa–Kraków 1938, s. 161.

⁶ M. Anceau, *Histoire de la nation française: Du mythe des origines à nos jours*, Paris 2025, s. 259.

⁷ I. Hazony, *Pochwała państwa narodowego*, Warszawa 2023, s. 237.

Lewicy, to nie oznacza ono, że lewica nie reprezentuje polityki narodowej, że jest połączeniem jakiś mniejszości. We Francji tych mniejszości prawie nie ma, i przeciwnicy Bloku Narodowego są to ci sami Francuzi, co ich zwolennicy”⁸.

Jednakże różnica między narodem kulturowym a politycznym polegała w tamtych czasach na tym, że porządek republikański ukształtował się w konfrontacji z dużą częścią francuskiego społeczeństwa, które identyfikowało się z monarchią, kulturą chrześcijańską i regionalizmem. Można sądzić, że dopiero de Gaulle, który sam pochodził z rodziny o monarchistycznych poglądach, ugruntował tradycję republikańską, czyniąc ją bezalternatywną. Decydujące były trzy czynniki obecne w jego myśli i polityce. Po pierwsze, przekonanie, że republika jest nieodzowną formą francuskiej państwowości. Po drugie, spór z Vichy prowadzony był na gruncie respektu dla tradycji republikańskiej. Po trzecie, de Gaulle tworząc V Republikę nadał francuskiej demokracji rządny charakter i zintegrował wokół swego dzieła ustrojowego różne rodziny polityczne⁹. Spór doktrynalny z Vichy był jedną z przyczyn konstytucjonalizacji zasad niepodzielności, demokratyzmu, laickości i społecznego charakteru Republiki w konstytucjach z 1946 i 1958 roku. Ponadto V Republika ustanawiając kontrolę ustaw parlamentu stworzyła grunt pod szczególną ochronę zasad nieodłącznie związanych z tożsamością konstytucyjną Francji, co znalazło wyraz w decyzjach Rady Konstytucyjnej.

Suwerenność narodu

W pierwszej kolejności trzeba wskazać na trwałość koncepcji suwerenności narodu jako całości. Francuski republikanizm nadal wyklucza podmiotowość wspólnot mniejszych i ich ekspresję w sferze publicznej. W powszechnej opinii francuska kultura publiczna żywi sceptycyzm wobec liberalizmu. Jest jednak wyrażenie indywidualistyczna, co oddala ideał republikański od rzeczywistości. Bardzo krytyczna wobec kondycji współczesnej Francji Chantal Delsol pisała, że „Francja pozostaje krajem zastraszająco indywidualistycznym (zjawisko związane z zadawnioną, zatwardziałą centralizacją, która nigdy nie dawała przestrzeni dla rozwoju stanów średnich), podczas gdy republika domaga się skłonności do wspólnotowych rozkoszy”¹⁰. W kilku pracach identyfikowane jest zjawisko *archipeligizacji* Francji, to jest ostrego podziału na oddzielnie żyjące

⁸ R. Rybarski, *Naród, jednostka, klasa*, Warszawa 1926, s. 238–239.

⁹ K.M. Ujazdowski, *Geneza i tożsamość konstytucji V Republiki*, Kraków 2013, s. 74–93.

¹⁰ Ch. Delsol, *Parę zapisków o republice francuskiej*, [w:] *Idee republikańskie. Trzy idee*, Warszawa 2011, s. 10.

społeczności, co oznaczałoby, że ma miejsce zanik obywatelskich więzi i głęboki kryzys narodu politycznego¹¹.

Z pewnością problemem francuskiego republikanizmu jest także pęknięcie narodu kulturowego. Począwszy od końca lat 60., gdy do Francji napłynęła duża fala imigrantów z północnej części Afryki, pogląd o jedności narodu kulturowego i braku różnicy między nim a narodem politycznym przestał być aktualny¹². W nowej sytuacji to uniwersalny ideał republikański miał integrować nowo przybyłych mających własne i odrębne tradycje kulturowe. W opinii Chantal Delsol zadanie to skończyło się niepowodzeniem: „Republikańska Francja ponad wszystko pragnęła utrzymać jedność między grupami wielokulturowymi, przygarnąć całą ludzkość, a jednak pozostać zjednoczoną. Wymagałoby to daleko idącej cnoty: uwzględnić każdego z osobna, alfabetyzować przyjmowanych cudzoziemców i rzekłabym, konkretnie się z nimi zbratać. Realizacji takiej cnoty we Francji nie widać – ograniczono się do wzniosłych moralizatorskich przemówień (sport narodowy) i posypywania trudnych dzielnic pieniędzmi”¹³. Uważam, że opinia profesor Delsol jest obciążona przesadą. Wielu analityków, tak jak T. Stovall zauważa, że Francja odnosiła też sukcesy integrując dużą część imigrantów spoza Europy¹⁴. Niemniej jednak, uprawniony jest sąd, że integracja nowej społeczności powiodła się tylko częściowo i istotna część obywateli Francji o korzeniach muzułmańskich manifestuje wrogość wobec kultury francuskiej i republikańskiego porządku.

Czy w istocie francuski republikanizm i sami Francuzi domagają się wspólnotowych rozkoszy? Czy Republika francuska pozostaje w kolizji z republikańskim duchem partycypacji i obywatelskiej odpowiedzialności za dobro publiczne? Za twierdzącą odpowiedzią mogłyby przemawiać propozycje zmian obecne w kilku znaczących projektach reformatorskich. Przypomnieć wypada rekomendacje zawarte w pracach P. Rosanvallon, który proponował uruchomienie procedur demokracji partycypacyjnej¹⁵. Raport Rady Stanu z 2024 roku proponuje urealnienie referendum z inicjatywy obywateli i nowe procedury konsultacyjne. W raporcie czytamy: „Podczas gdy demokracja przedstawicielska jest i musi pozostać podstawą krajowego życia politycznego, wielu francuskich obywateli aspiruje do częstszych bezpośrednich konsultacji w najważniejszych kwestiach politycznych. Istnieje kilka możliwych sposobów ponownego prze-

¹¹ J. Fourquet, *L'Archipel français*, Paris 2020.

¹² S. Al Qubaisi, *The Muslim Brotherhood in France: Structures, Influence, and State Response*, TRENDS Research & Advisory, <https://trendsresearch.org> › insight (1.02.2025).

¹³ Ch. Delsol, *Parę zapisków o republice francuskiej...*, s. 10.

¹⁴ T. Stovall, *Transnational France. The modern History of a Universal Nation*, New York 2022, s. 423.

¹⁵ P. Rosanvallon, *Dobre rządy*, Warszawa 2018.

myślenia narzędzi demokracji bezpośredniej w stałych ramach konstytucyjnych. Moglibyśmy zachęcać do bezpośrednich konsultacji na szczeblu lokalnym, na przykład otwierając możliwość korzystania z głosowania preferencyjnego, które daje większe szanse na osiągnięcie konsensusu na koniec. Możliwe byłoby również przyznanie obywatelom prawa do inicjowania konwencji obywatelskich w danej sprawie. Co więcej, jeśli referendum miałoby zostać przywrócone, przydatne mogłoby być wyposażenie się z wyprzedzeniem w narzędzia, które pozwoliłyby nam lepiej wyjaśnić kwestie będące przedmiotem pytania podanego pod referendum, zgodnie z tym, co robi się w innych demokracjach, takich jak Szwajcaria lub niektóre stany w Stanach Zjednoczonych, aby przyczynić się do jakości publicznej debaty¹⁶. Przypomnieć wypada, że procedury konsultacji uruchomione zostały przez prezydenta E. Macrona po gwałtownych protestach „żółtych kamizelek”, ale nie spełniły celu w postaci wzrostu satysfakcji obywateli z działań władz publicznych. Uprawniony jest bowiem sąd, że Francuzi bardziej domagają się od swego państwa decyzyjności i „opieki” niż korzystania ze wspólnotowych rozkoszy i poszerzenia pola partycypacji. Warto zauważyć, że Francuzi w pełni akceptują „moc” Republiki i nie godzą się na dalszą redukcję kompetencji francuskiego państwa na rzecz UE. Zajmujący się modernizacją francuskiego państwa J. Hayward pisze, że „Francja jest krajem, w którym wszystko – nawet najbardziej racjonalne decyzje – jest negocjowane przez przedstawicieli.”¹⁷. Francuska opinia publiczna wydaje się być krytyczna wobec redukcji kompetencji państwa na rzecz UE. Republikanizm nadal zakłada, że wykonywanie suwerenności narodu polega na korzystaniu przez obywateli z praw politycznych do wyboru władzy. Można zatem sądzić, że kolejne wybory prezydenckie i parlamentarne mogą przynieść wymianę klasy politycznej bez naruszania utrwalonego republikańskiego porządku.

Niepodzielność

Jak wspominałem, zachodzi ścisły związek między francuskim pojmowaniem suwerenności narodu a niepodzielnością republiki. Jeden z najbardziej cenionych francuskich konstytucjonalistów, Georges Vedel, wskazywał na to, że zasada niepodzielności jest podstawą ciągłości porewolucyjnego porządku ustrojowego¹⁸. Politologiczna analiza potwierdza zasadniczą i wiodącą rolę

¹⁶ Conseil d'État, *Étude annuelle. La souveraineté*, Paris 2024.

¹⁷ J. Hayward, *Reinventing the French State*, [w:] S. Milner, N. Parsons (red.), *Reinventing France. French Politics, Society and Culture Series*, London 2003, s. 52.

¹⁸ G. Vedel, *La continuité constitutionnelle en France de 1789 à 1989*, «Revue Française de Droit Constitutionnel» 1990, nr 1.

państwa we Francji. J. Hayward uważa, że w przypadku Francji to państwo stworzyło naród, a „aparatus państwowy – czyli administracja publiczna – przyjął rolę polityczną, w ścisłym tego słowa znaczeniu, w kluczowych okolicznościach strategicznych”¹⁹. Szczególny dialog między aparatem państwowym i systemem narodowej reprezentacji niewątpliwie tworzy część „francuskiego wyjątku”²⁰. Reformy podjęte po zakończeniu II wojny światowej poszerzyły zakres etatyzmu, funkcji socjalnych państwa i jego interwencjonizm. J. Hayward wskazuje na odstępstwa od modelu państwa jakobińskiego, m.in. na coraz większą rolę aktorów prywatnych i procesy decentralizacji. Jednak Republika nadal utrzymuje wysoki stopień scentralizowania i nie uznaje „praw podmiotowych” korporacji. Francuski model polityk publicznych zakłada wiodącą rolę struktur centralnych. Wypada przypomnieć, że Francja ustanowiła struktury samorządowe na poziomie departamentu i regionu z opóźnieniem, bo dopiero w latach 80. XX wieku. Nadal obowiązuje model silnej kontroli administracji rządowej sprawowanej przez prefektów nad samorządem. Reforma samorządowa była ograniczana przez decyzje Rady Konstytucyjnej. Jej kolejny etap poprzedziła nowelizacja Konstytucji z roku 2003, która wprowadziła zmianę do art. 1 o „zdecentralizowanej organizacji Republiki” w ramach porządku unitarnego. J. Hayward zwraca uwagę na ustępstwa poczynione w chwili przyznania specjalnego statusu wspólnocie terytorialnej Korsyki i Nowej Kaledonii²¹. Jednakże specjalny status Korsyki nie burzy unitarnego porządku metropolii. Natomiast wyjątek stworzony dla Nowej Kaledonii, polegający na uznaniu ludu Kanaków, odrębnym obywatelstwie członków tej Wspólnoty i przyznaniu jej kompetencji prawodawczych łatwo wyjaśnić. Francja stara się nie stracić kontroli nad wyspą znajdującą się 17 tysięcy kilometrów od metropolii i zamieszkałą także przez rodowitych Francuzów.

Państwo socjalne

Społeczny charakter państwa zapowiadały konstytucje I i II Republiki. Jednakże wdrożenie tej zasady było dziełem powojennej Francji. Przypomnijmy, że już rząd tymczasowy podjął decyzję o nacjonalizacji sektora bankowego, ubezpieczeniowego, energetycznego i węglowego oraz transportu lotniczego.

¹⁹ J. Hayward, *Reinventing the French State...*, s. 51.

²⁰ Tamże, s. 52.

²¹ Macron w 2023 roku zapewnił na forum Zgromadzenia Korsykańskiego, że jest zwolennikiem uznania wyjątkowości historycznej, językowej i kulturalnej tej Wspólnoty. Zob. też: B. Genevois, *Le contrôle de la constitutionnalité du statut de la collectivité territoriale de Corse*, «Revue française de droit administratif» 1991, nr 3, s. 407–430.

W styczniu 1946 r. znacjonalizowano Bank Francji i wielkie banki depozytowe. Walter Laqueur zwraca uwagę, że de Gaulle poszerzył zakres interwencjonizmu państwowego, i tak już wyraźnie obecnego w polityce Francji²². W tym okresie wprowadzono mechanizmy planowania gospodarczego, które stosowano w IV i V Republice. W latach 1944–1945 rozszerzono zakres ubezpieczeń i rozbudowano system wspierania rodziny. De Gaulle i jego współpracownicy ukształtowali orientację społeczną IV Republiki. Przypomnijmy, że preambuła do Konstytucji z 1946 roku wyrażała nowe zasady gospodarcze i społeczne. Wśród nich znalazły się: prawo do pracy, prawa związkowe, prawo do strajku, a także prawo pracowników do ustalania warunków pracy i wpływu na prowadzenie przedsiębiorstwa. Preambuła deklarowała również prawo do opieki zdrowotnej, zabezpieczenia społecznego, wypoczynku, równy dostęp do wykształcenia, wykształcenia zawodowego i kultury, a także politykę wsparcia dla rodziny („Naród zapewnia jednostce i rodzinie warunki konieczne dla ich rozwoju”) oraz dawała oparcie procesowi nacjonalizacji, stwierdzając, że: „Każdy majątek, każde przedsiębiorstwo, którego eksploatacja ma lub nabywa charakter służby publicznej lub monopolu faktycznego, winna stać się własnością zbiorowości”.

Krytyczna wobec pogłębienia integracji europejskiej część klasy politycznej uważała, że pociągnie ona za sobą destrukcję francuskiego modelu państwa socjalnego. W opinii Philippe’a Seguina, który przewodził oporowi przeciw Traktatowi z Maastricht, francuski model społeczny traktowany był jako alternatywny do modelu gospodarki liberalnej. Suwereniści byli zdania, że zwiększenie integracji europejskiej doprowadzi do liberalizacji polityki społeczno-gospodarczej i destrukcji socjalnego charakteru republiki. Szczególnie lewicowa wersja suwerenizmu skoncentrowana była na tym właśnie wątku, a także na ścisłej kontroli sektora bankowego. Socjalista J.P. Chevenement poddawał krytyce zaniechanie przez władze publiczne kontroli fuzji banków: „Fakt, że decyzję tę podjęła komisja złożona z nieodpowiedzialnych bankierów, niezależna od jakiegokolwiek demokratycznej władzy, wiele mówi o upadku państwa. Jeśli państwo nie jest w stanie ponownie potwierdzić swojej roli, oznacza to, że nie ma już żadnej władzy, która mogłaby bronić interesów narodowych”²³.

Wbrew prognozom suwerenistów Republika Francuska nie porzuciła modelu ściśle scentralizowanego państwa społecznego. Francja po dziś dzień nie przeprowadziła redukcji zobowiązań państwa dobrobytu, w tym nie zdołała przeprowadzić odważnej reformy emerytalnej. W opinii cytowanej już Ch. Del-sol to zaniechanie reform czyni Francję słabszą w zmaganiach z procesami globalizacji: „Dziś bardzo ciężko uciec przed globalizacją, a Francja, która przed

²² W. Laqueur, *Historia Europy 1945–1992*, Warszawa 1993, s. 233.

²³ J. Hayward, *Reinventing the French State...*, s. 54.

dłuższy czas unikała konfrontacji z innymi modelami, dumna z nadnaturalnej wyjątkowości swego własnego, została dziś prześcignięta na każdym polu. Stało się tak dlatego, że nie wdrożyła reform niezbędnych dla kraju na miarę XXI wieku – kraju będącego pod stałą presją konkurencyjną z każdego niemal kierunku, niezdolnego już do sfinansowania swojego komfortu jak w latach Trente Glorieuse²⁴.

Laickość

Fundamentalna dla francuskiego republikanizmu zasada laickości odbiega od europejskiego standardu. Jej specyfika polega na całkowitej nieobecności treści i symboli religijnych w strefie publicznej i tym samym specyficznej, zawężonej interpretacji wolności religijnej²⁵. Wedle tej koncepcji religia ma należeć do sfery życia prywatnego i społecznego, a zatem istnieć poza sferą publiczną. Jak wspominałem, laicyzacja szkolnictwa w ostatniej dekadzie XIX wieku była zasadniczym czynnikiem ugruntowania tradycji republikańskiej. Można sądzić, że laicyzm okazał się niezwykle silnym czynnikiem tożsamości Państwa. Francja zadbała o to, by obecna w wielu krajach Europy szeroka ochrona wolności religijnej, obejmująca także sferę publiczną, nie miała wpływu na francuski porządek prawny. Rada Konstytucyjna w orzeczeniu z 2004 roku w sprawie konstytucyjności Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy zastrzegła, że postanowienia Karty Praw Podstawowych (art. 47) w części odnoszącej się do wolności religijnej muszą być interpretowane w zgodzie z narodową tradycją konstytucyjną, która wymaga uzgodnienia zakresu ochrony wolności religijnej z zasadą laickości²⁶. Co więcej, Francja skutecznie przeciwstawiła się umieszczeniu w preambule do traktatów europejskich odwołania do chrześcijaństwa jako źródła wartości i zasad Unii²⁷. Chodziło o to, by nie dopuścić do sprzeczności między francuskim laicyzmem a porządkiem prawnym UE. Laicki charakter państwa uległ wzmocnieniu w konfrontacji z radykalnym islamem, ponieważ jest narzędziem powstrzymywania jego ekspansji w sferze publicznej. Bardzo charakterystyczna jest reorientacja partii Marine Le Pen, która porzu-

²⁴ Ch. Delsol, *Francja pędzi ku katastrofie*, «Wszystko jest najważniejsze» 2025, nr 73. J. De Larosiere, *Le déclin français est-il réversible*, Paris 2024.

²⁵ O. Échappé, *La laïcité de la République; entre Constitution et passion*, [w:] D. Chagnollaude (red.), *Les 50 ans de la Constitution*, Paris 2008.

²⁶ Conseil constitutionnel, *Décision n° 2004-505 DC du 19 novembre 2004 relative au traité établissant une Constitution pour l'Europe*, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2004/2004505DC.htm>, (1.02.2026).

²⁷ J. Weiler, *Chrześcijańska Europa. Konstytucyjny imperializm czy wielokulturowość*, Poznań 2003, s. 35–36.

ciła swe związki z katolickim tradycjonalizmem i odwołuje się do idei państwa laickiego w obronie przed radykalnym islamem. Jednocześnie widoczne są publiczne skutki odrodzenia chrześcijaństwa we Francji. W południowej części kraju dochodzi do współpracy między władzami lokalnymi a duchowieństwem w sferze kultury i działalności społecznej. Praktyki te można traktować jako złagodzenie ostrza laicyzmu, nie zaś odstępstwo od zasady.

Uniwersalny sens Republiki

Francuski republikanizm jest ściśle związany z patriotyzmem, a nawet ideą wyjątkowości Francji. P. Seguin uważał, że republika francuska zrodziła się w bitwie pod Valmy w 1792 r., gdy lud chwycił za broń przeciw interwencji zewnętrznej²⁸. III Republika podjęła wysiłek podniesienia Francji po klęsce w wojnie z Niemcami i utracie Lotaryngii oraz Alzacji. W szkole publicznej i laickiej, utworzonej w latach 1881–1882, przez wiele dekad, aż do lat 70. ubiegłego stulecia prowadzono intensywną formację obywatelską i patriotyczną. E. Anceau, w ostatnio wydanej *Histoire de la nation française: Du mythe des origines à nos jours* tak pisał o zadaniach republikańskiego szkolnictwa: „Szkoła musi przekazywać wiedzę, która pozwoli znaleźć swoje miejsce w społeczeństwie, a nawet awansować w nim; musi uczyć myślenia w kategoriach narodowych... W szkołach uczy się «pedagogiki narodowej» i używania przymiotnika dzierżawczego w liczbie mnogiej: «nasz kraj», «nasza ojczyzna», «Nasz naród» – ma to na celu większe zaangażowanie uczniów”²⁹. To Republika była zdolna do budowy francuskiego imperium kolonialnego w Azji i Afryce, a także ugruntowała obecność Francji w Algierii³⁰. W okresie III Republiki Francja osiągnęła „najwyższy punkt republikańskiego uniwersalizmu”³¹ i atrakcyjności w skali globalnej. Z I wojny światowej Republika Francuska wychodziła jako państwo zwycięskie, podtrzymujące aspiracje mocarstwowe i mające uprzywilejowaną pozycję w społeczności międzynarodowej. Powstanie V Republiki można interpretować jako próbę rekonstrukcji siły i znaczenia państwa francuskiego. Dzieło ustrojowe de Gaulle’a przywróciło demokracji francuskiej rządność, a broń nuklearna wraz z doktryną jej samodzielnego użycia pozwoliła zachować wyróżniającą pozycję w świecie Zachodu³².

²⁸ P. Séguin, *Discours pour la France*, Paris 1992, s. 40.

²⁹ E. Anceau, *Histoire de la nation...*, s. 235.

³⁰ T. Stovall, *Transnational France...*, s. 423.

³¹ Tamże.

³² S. Cohen, *La Monarchie nucléaire*, Hachette, Paris 1986.

Francuski republikanizm związany jest z przekonaniem o wyjątkowości Francji i o tym, że wartości republikańskie powinny promieniować w skali globalnej. Idea ta głoszona była z większą mocą, gdy Francuzi decydowali o udziale swojego państwa w pogłębianiu integracji europejskiej. W tym miejscu chciałbym raz jeszcze zwrócić uwagę na wystąpienia suwerenistów będących przeciwnikami Traktatu z Maastricht. P. Seguin, w słynnej wypowiedzi na forum Zgromadzenia Narodowego, zestawiał republikę francuską z republiką rzymską: „Republika jest przede wszystkim systemem wspólnych wartości, dzięki którym Francja jest tym, czym jest w oczach świata. Istnieje Republika francuska, jak kiedyś istniała Republika rzymska. Od początku jej hasło jest takie samo: suwerenność ludu, żądanie wolności, nadzieja na sprawiedliwość”³³. Gaulistka Marie Garaud uważała, że Francja godząc się na redukcję suwerenności rezygnuje z przekazania wspólnocie międzynarodowej swego uniwersalnego przesłania: „Jesteśmy głęboko przekonani, że Francja nie przestała mieć obowiązku przekazania światu swojej własnej osobowości... Jeśli ratyfikujemy Traktat z Maastricht nie grozi nam konflikt z naszymi sąsiadami, ale konflikt w wieloma stronami wbrew naszej woli. Poprzez Traktat Francja rezygnuje z prawa do bycia wyjątkową. Rezygnuje z przekazania światu swojego przesłania. Traci możliwość działania na rzecz pokoju w oparciu o własne siły. Powtarzanie, że Maastricht to pokój oznacza zapomnienie, że pokój wymaga przede wszystkim woli i niezależności tych, którzy go głoszą”³⁴. Większość klasy politycznej, która opowiadała się za pogłębieniem integracji nie zrezygnowała z wyróżnionej pozycji Francji. Francuska doktryna suwerenności efektywnej zakłada, że możliwa i pożądana jest zbieżność celów strategicznych Republiki i polityki UE. Europa ma zapewnić rzeczywistą suwerenność i zdolność do istnienia we współczesnym świecie. Również idea suwerenności europejskiej została ogłoszona przez prezydenta Macrona z intencją ściślejszego związania polityki UE ze strategicznymi interesami Francji. Pierre Buhler słusznie zwrócił uwagę na to, że partnerzy europejscy obawiają się, że wizja suwerenności europejskiej oznacza ambicję budowy wielkiej Francji³⁵. W tym kontekście warto pamiętać, że ważnym elementem francuskiej doktryny jest założenie, że Unia nie jest i nie powinna być państwem federalnym. Ta zasada ma silną ochronę konstytucyjną. Ratyfikacja Traktatu z Maastricht została poprzedzona nowelizacją Konstytucji, która miała także gwarancyjny charakter. Art. 88-1 konstytucji z 1958 roku stanowi, że „Republika jest członkiem Unii Europejskiej utworzonej przez państwa, które dobrowolnie postanowiły wykonywać niektóre swoje uprawnienia na mocy Traktatu o UE i TFUE”.

³³ P. Séguin, *Discours pour la France...*, s. 40.

³⁴ M. Garaud, *Maastricht. Pourquoi non?*, Paris 1992, s. 30.

³⁵ P. Buhler, *Souveraineté européenne: en attendant Godot?*, Paris 2025.

Republika Francuska nie ma tej mocy zewnętrznego oddziaływania, co w okresie III Republiki, ale prestiż i siła *Etat–Nation* wciąż są w centrum francuskiej doktryny państwowej. W ostatnich latach doszło nawet do eurorealistycznego zwrotu, który wyklucza udział Francji w pogłębianiu integracji europejskiej. Nowe stanowisko obecne jest w oficjalnych raportach instytucji tak ważnych jak Rada Stanu i Senat. Chodzi o wspomniany już raport Rady Stanu o suwerenności z roku 2024 oraz o raport Senatu o legislacji europejskiej³⁶. Oba raporty wyrażają stanowisko, że zakres kompetencji traktatowych Unii nie powinien być w przyszłości rozszerzany. Co bardziej istotne, poddają one ostrej krytyce nadużycia polegające na „nabywaniu” przez instytucje unijne kompetencji bez upoważnienia traktatowego. Bardzo reprezentatywne dla eurorealizmu są idee przedstawione przez byłego premiera E. Balladura, który przez długie lata zajmował miejsce na proeuropejskim skrzydle francuskiej prawicy. Jako minister do spraw gospodarki w rządzie Chiraca (1986–1988) odegrał istotną rolę w przygotowaniu do utworzenia wspólnej waluty i traktatu z Maastricht. Później reprezentował prointegracyjne stanowisko w trakcie opracowania Konstytucji dla Europy i Traktatu Lizbońskiego. W wystąpieniu z czerwca 2023, któremu nadał tytuł *Francja musi pozostać suwerenna, a naród francuski panem swojego losu*, stwierdził, że „traktat lizboński pogłębił wady integracji europejskiej”³⁷. Były premier deklaruje, że Francja musi pozostać suwerenna w „niektórych kluczowych dziedzinach”, chodzi przede wszystkim o wojsko i dyplomację, a „Unia nie powinna stać się organizacją federalną”³⁸. Balladur kładzie nacisk na nadrzędność francuskiej konstytucji i poddaje krytyce UE, która „pod pozorem praworządności przejmuje «kompetencje do określania kompetencji»”³⁹. Warto zwrócić uwagę na to, że Balladur uważa, że główne instytucje władzy sądowniczej – Rada Konstytucyjna, Rada Stanu i Sąd Kasacyjny – nie przeciwstawiały się temu procesowi, a pojęcie „tożsamości konstytucyjnej” „nie jest jasne i nie daje pewnej gwarancji”⁴⁰. Dlatego też Balladur proponuje nowelizację konstytucji tak, aby można było zarządzić referendum określające warunki „odnowionej polityki europejskiej Francji”⁴¹. Dziś Republika Francuska koncentruje się na ochronie rdzenia suwerenności, szczególnie na tym, by wykazać zdolność do samodzielności w sferze bezpieczeństwa.

³⁶ Conseil d’État, *Étude annuelle. La souveraineté*, Paris 2024; Sénat, *Dérive normative de l’Union européenne. Rapport d’information n° 190*, 2024.

³⁷ E. Balladur, *La France doit demeurer souveraine et le peuple français, maître de son destin*, <https://www.fondapol.org/dans-les-medias/edouard-balladur-la-france-doit-demeurer-souveraine-et-le-peuple-francais-maitre-de-son-destin/> (1.02.2026).

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

stwa i polityki obronnej. Ponadto *french exceptionalism* wyraża się w próbach efektywnej kontroli nad Big Techami, ochronie prawa do prywatności i praw autorskich⁴².

Konkluzje

Specyfika francuskiego republikanizmu nie uległa skruszeniu pod wpływem procesów decentralizacji, europeizacji i globalizacji. Republika francuska jest nadal *État-nation* z tożsamością określoną przez dziedzictwo Rewolucji Francuskiej. Francja zachowuje unikatową interpretację suwerenności narodu, z wykluczeniem reprezentacji wspólnot mniejszych. Naród pojmowany jest nie jako wspólnota historii i kultury, lecz jako wspólnota polityczna wokół dziedzictwa Rewolucji i tradycji republikańskiej. Francja odrzuca zatem angielski model integracji imigrantów i nie pozwala na ekspresję w sferze publicznej różnych tożsamości etnicznych i językowych. Republika Francuska jest silnie przywiązana do zasad określających jej konstytucyjną tożsamość. Mowa przede wszystkim o skutecznej ochronie zasady laickości i o trosce, by nie doznała ona uszczerbku pod wpływem regulacji międzynarodowych. Francuskie *laïcité*, będące odstępstwem od europejskiego standardu, zostało w ostatnim czasie wzmocnione jako skuteczny instrument powstrzymywania ekspansji radykalnego islamu. Francuski republikanizm strzeże zasady niepodzielności republiki jako podstawy zasadniczej roli scentralizowanego państwa, które ponosi pełnię odpowiedzialności za polityki publiczne. W ostatnich latach można odnotować rewitalizację siły państwa i wzmoczoną ochronę suwerenności. Taki sens ma widoczny eurorealistyczny zwrot widoczny w dokumentach Senatu i Rady Stanu. W imię zasady socjalnego charakteru republiki Francja zbudowała po II wojnie światowej „przeciążone” państwo dobrobytu i nie może poradzić sobie z jego redukcją i modernizacją. Można zatem powiedzieć, że „moc” i zakres władzy Republiki Francuskiej jest zarazem jej walorem i przyczyną głębokiego kryzysu społeczno-politycznego.

Czy Republika Francuska traktująca naród jako wspólnotę identyfikującą się z rewolucyjnymi wartościami i otwartą formułą obywatelstwa nawiązującą do idei braterstwa ma dziś uniwersalny potencjał, tak jak to miało miejsce w wieku XIX? Wydaje się, że w ostatnich dekadach potencjał ten uległ wyczerpaniu. Atrakcyjność Francji w skali globalnej wynika nie z tradycji republikańskiej, lecz z dorobku kulturowego Francji i jej wielowiekowego dziedzictwa historycznego, które przyciąga turystów z całego świata.

⁴² Conseil d'État, *Étude annuelle...*, s. 302–323.

Bibliografia

- Agulhon M., *Histoire de France*, t. 5: *La République, 1880 à nos jours*, Hachette 1990.
- Al Qubaisi S., *The Muslim Brotherhood in France: Structures, Influence, and State Response*, TRENDS Research & Advisory, <https://trendsresearch.org> › insight (1.02.2025).
- Anceau E., *Histoire de la nation française: Du mythe des origines à nos jours*, Paris 2025.
- Balladur E., *La France doit demeurer souveraine et le peuple français, maître de son destin*, <https://www.fondapol.org/dans-les-medias/edouard-balladur-la-france-doit-demeurer-souveraine-et-le-peuple-francais-maitre-de-son-destin/> (1.02.2026).
- Buhler P., *Souveraineté européenne: en attendant Godot?*, Paris 2025.
- Capitant H., *Wstęp do prawa cywilnego*, Warszawa–Kraków 1938.
- Carcassonne G., *La Constitution*, Éditions du Seuil 2007.
- Cohen S., *La Monarchie nucléaire*, Hachette, Paris 1986.
- Conac G., Luchaire F., Prétot X. (red.), *La Constitution de la République française. Analyses et commentaires*, Economica 2008.
- Conseil constitutionnel, *Décision n° 2004-505 DC du 19 novembre 2004 relative au traité établissant une Constitution pour l'Europe*, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2004/2004505DC.htm> (1.02.2026).
- Conseil d'État, *Étude annuelle. La souveraineté*, Paris 2024.
- De Larosière J., *Le déclin français est-il réversible*, Paris 2024.
- Delsol Ch., *Francja pędzi ku katastrofie*, «Wszystko jest najważniejsze» 2025, nr 73.
- Delsol Ch., *Parę zapisków o republice francuskiej*, [w:] *Idee republikańskie. Trzy idee*, Warszawa 2011.
- Échappé O., *La laïcité de la République; entre Constitution et passion*, [w:] D. Chagnollaude (red.), *Les 50 ans de la Constitution*, Paris 2008.
- Fourquet J., *L'Archipel français*, Paris 2020.
- Furet F., *Prawdziwy koniec rewolucji francuskiej*, Wydawnictwo Znak 1994.
- Furet F., *La Révolution: de Turgot à Jules Ferry (1770–1880)*, Hachette 1989.
- Garaud M., *Maastricht. Pourquoi non?*, Paris 1993.
- Genevois B., *Le contrôle de la constitutionnalité du statut de la collectivité territoriale de Corse*, «Revue française de droit administratif» 1991, nr 3, s. 407–430.
- Hayward J., *Reinventing the French State*, [w:] S. Milner, N. Parsons (red.), *Reinventing France. French Politics, Society and Culture Series*, London 2003.
- Hazony I., *Pochwała państwa narodowego*, Warszawa 2023.
- Laqueur W., *Historia Europy 1945–1992*, Warszawa 1993.
- Pietrzyk-Reeves D., Szlachta B., *Republika*, [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, WAM, 2004.
- Rosanvallon P., *Dobre rządy*, Warszawa 2018.
- Rybarski R., *Naród, jednostka, klasa*, Warszawa 1926.
- Séguin P., *Discours pour la France*, Paris 1992.
- Sénat, *Dérive normative de l'Union européenne. Rapport d'information n° 190*, 2024.
- Stovall T., *Transnational France. The Modern History of a Universal Nation*, New York 2022.
- Ujazdowski K.M., *Geneza i tożsamość konstytucji V Republiki*, Kraków 2013.
- Vedel G., *La continuité constitutionnelle en France de 1789 à 1989*, «Revue française de droit constitutionnel» 1990, nr 1.
- Vimbert Ch., *La tradition républicaine en droit public français*, LGDJ 1992.
- Weiler J., *Chrześcijańska Europa. Konstytucyjny imperializm czy wielokulturowość*, Poznań 2003.